

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXIII (2/2020)

Jan BASIAGA*

Style wychowania zawodowych rodziców zastępczych

Styles of upbringing of professional foster parents

Abstrakt

Wprowadzenie. Badacze podejmujący problematykę rodzicielstwa zastępczego są zgodni w definiowaniu czynników wpływających na jakość realizacji zadań rodzica zastępczego. W tym kontekście istotne znaczenie przypisuje się stylom wychowania stosowanym przez rodziców zastępczych (Berrick, Skivenes, 2012; Buehler, Rhodes, Orme, Cuddeback, 2006; Orme i in., 2004). W większości przypadków dzieci przyjęte pod opiekę są po trudnych przeżyciach, które wynikały z różnych form zaniedbywania lub znęcania. Doświadczenia te często prowadzą u dzieci do problemów emocjonalnych, rozwojowych oraz związanych z zachowaniem i wymagają od rodziców zastępczych przede wszystkim umiejętności stworzenia stabilnego, bezpiecznego i przewidywalnego środowiska wychowawczego oraz dostosowania stylu wychowania do potrzeb podopiecznych (Crum, 2010; Moore, McDonald, Cronbaugh-Auld, 2016).

Cel. Celem badań było określenie stylów wychowania stosowanych przez zawodowych rodziców zastępczych, przy użyciu Kwestionariusza do Badania Stylu Wychowania w Rodzinie autorstwa Marii Ryś (2001). Badaniem objęto 76 zawodowych rodzin zastępczych realizujących zadania pogotowia rodzinnego na terenie województw śląskiego i małopolskiego.

Wyniki. Wyniki badań wskazują, że zawodowi rodzice zastępczy stosują głównie demokratyczny styl wychowania i wykazują przy tym dużą zgodność między małżonkami w przejawianiu poszczególnych stylów. Istotnie statystycznie różnice występują w od-

* e-mail: jan.basiaga@us.edu.pl

Institut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice, Polska

Institute of Pedagogy, Faculty of Social Sciences, University of Silesia in Katowice, Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice, Poland

ORCID: 0000-0002-4472-3214

niesieniu do wieku oraz wykształcenia rodziców zastępczych. Styl demokratyczny najczęściej stosują rodzice mający wykształcenie średnie oraz będący w wieku wczesnej dorosłości. Autokratyczny styl w największym stopniu natężenia przejawiają rodzice w wieku późnej dorosłości oraz mający wykształcenie zasadnicze. Styl liberalny kochający w największym stopniu charakterystyczny jest dla rodziców w wieku średniej dorosłości oraz mających wykształcenie średnie. W najmniejszym stopniu natężenia badani rodzice przejawiają stosowanie stylu liberalnego niekochającego.

Słowa kluczowe: zawodowe rodziny zastępcze, pogotowie rodzinne, style wychowania w rodzinie.

Abstract

Introduction. Researchers dealing with the issue of foster parenting agree in defining the factors influencing the quality of the foster parent's tasks. In this context, significant importance is attached to the foster parents' upbringing styles (Berrick and Skivenes, 2012; Buehler, Rhodes, Orme, Cuddeback, 2006; Orme et al., 2004). In most cases, experiences in children who have been taken into care are characterized by difficulties that involve various forms of neglect or abuse. These experiences often lead to emotional, developmental, and behavioural problems of children, which require foster parents to have, above all, the ability to create a stable, safe, and predictable educational environment and to adapt the parenting style to the needs of children taken into care (Crum, 2010; Moore, McDonald, Cronbaugh-Auld, 2016).

Aim. The aim of the research was to determine the replacement styles of upbringing used by professional foster parents, with the use of the Questionnaire for the Study of Upbringing Style in the Family created by Maria Ryś (2001). The study covered 76 professional foster families conducting family emergency services in the Śląskie and Małopolskie voivodships.

Results. The results of the research show that professional foster parents mainly use a democratic style of upbringing, showing high compliance between spouses in the manifestation of individual styles of upbringing. There are statistically significant differences with regard to the age and education of foster parents. The democratic style is most often used by parents with secondary education and those in early adulthood. The autocratic style is most intensely manifested by parents in late adulthood and those with basic education. The liberal loving style is most characteristic of middle-aged parents and those with secondary education. The parents in the study showed the least intense use of the unloving liberal style.

Keywords: professional foster families, family emergency services, styles of upbringing in a family.

Wprowadzenie

Styl wychowania preferowany przez rodziców jest jednym z kluczowych czynników w procesie socjalizacji dziecka. Każda rodzina ma własną koncepcję tego, czym jest rodzina i na czym polega realizacja zadań rodzicielskich. Na styl wychowania preferowany przez rodziców wpływają przede wszystkim cele wychowawcze, które so-

bie oni stawiają, poglądy na temat wychowania dziecka, system wartości, osobiste doświadczenia i wzory wyniesione z domu rodzinnego. Styl wychowania decyduje o klimacie, w jakim wzrasta dziecko. Wyznacza określony, względnie trwały stosunek rodziców do dziecka (wychowawcy do wychowanka). Decyduje o sposobach i metodach oddziaływania na dziecko. W ogólnym ujęciu, styl wychowania jest swoistym wyznacznikiem jakości środowiska rodzinnego (Coplan, Hastings, Lagace-Seguin, Moulton, 2002; Harwas-Napierała, 2003; Obuchowska, 2009; Ostafińska-Molik, Wysocka, 2014; Ryś, 2001; Zaborowski, 1980).

Analiza stylu wychowania najczęściej dotyczy rodzin, w których występuje pokrewieństwo pomiędzy rodzicami a dziećmi. Celem niniejszego opracowania jest określenie stylów wychowania charakterystycznych dla zawodowych rodzin zastępczych. W opinii Wincentego Okonia (2007) rodziny zastępczej w perspektywie wychowawczej nie można ujmować jako „pierwszej szkoły wychowania”. Rodzina taka tymczasowo zastępuje lub wyręcza rodziców dzieci przyjętych pod opiekę. Należy jednocześnie uznać, że środowisko rodzinne dzieci umieszczonych w zawodowych rodzinach zastępczych jest z założenia dysfunkcyjne, a konieczność ulokowania dziecka w środowisku zastępczym oznacza dysfunkcję całkowitą, czyli kompletne niepowodzenie w realizacji zadań rodziny (Badora, Basiaga, 2011). Fakt ten jasno wskazuje, że funkcja rodziny zastępczej w zakresie wychowania nie sprowadza się do utrzymania istniejącego stanu rzeczy, lecz raczej oznacza konieczność podjęcia działań reedukacyjnych, które polegają na przekształcaniu uprzednio wytworzonych i utrwalonych wiadomości, sprawności, motywów, zainteresowań, poglądów, przekonań i postaw. Niekiedy jest to proces przekształcenia całej osobowości człowieka (Okoń, 2007). Zadania rodziny zastępczej w znacznym stopniu różnią się zatem od zadań rodziny naturalnej. Rodzice zastępczy opierają się na częstotliwości występowania oraz poziomie zaniedbań natury wychowawczej zdiagnozowanych u dzieci i w większości przypadków nie podejmują działań kształtujących, lecz raczej przekształcające (Basiaga, 2014).

Klasyfikacja stylów wychowania

Na styl wychowania składają się różne techniki oddziaływania na dziecko, wywieranie wpływu wychowawczego, sposoby sprawowania kontroli. Zazwyczaj jednak któreś ze sposobów i technik są decydujące i przesądzają o tym, jaki kształt ostatecznie przybiera styl wychowania w konkretnym środowisku (Opozda, 2016). W polskiej literaturze przedmiotu najczęściej wskazuje się na trzy główne style wychowania: demokratyczny, autokratyczny, liberalny (kochający i niekochający) oraz dodatkowo styl niekonsekwentny (Mika, 1987; Ryś, 2001).

Styl autokratyczny stosuje się w rodzinach konserwatywnych, patriarchalnych, w których autorytet ma charakter formalny. Rodzice sprawują kontrolę nad każdą sytuacją w rodzinie. Wzajemne relacje buduje się tam w oparciu o dystans, są one pozbawione uczuć i dbałości o potrzeby psychospołeczne dziecka, jego zainteresowania, motywy działania, możliwości i ograniczenia. W rodzinie, w której dominuje autokratyczny styl wychowania, wszystko podlega władzy sprawowanej przez rodziców (zwłaszcza przez ojca). Od dziecka wymaga się bezwzględnego wypełniania nakazów, które zwykle pozbawione są argumentacji i od których nie ma odwołania. Rodzice nie są tolerancyjni. Uznają oni jedynie własne racje i nie znoszą sprzeciwu ze strony dziecka – wszelkie przejawy nieposłuszeństwa z jego strony są surowo karane. Jednocześnie rodzice rzadko stosują środki wzmacniania pozytywnego. Dziecko w takiej rodzinie żyje w ciągłym napięciu. Cechuje je nadmierna (jednak zwykle pozorna) zależność i uległość wobec rodziców, jednocześnie – w sytuacjach granicznych – buntowniczość i opór wobec ich wymagań. Taki styl wychowania wywiera negatywny wpływ na rozwój osobowości dziecka. Dziecko biernie przystosowuje się do norm, poglądów i wartości obowiązujących w rodzinie, jednak rzadko się z nimi utożsamia, dlatego mogą pojawić się sytuacje, w których będzie łamało zasady, gdy zabraknie kontroli rodzicielskiej.

Styl demokratyczny uznawany jest za najbardziej korzystny z punktu widzenia rezultatów wychowawczych. Dziecko w takiej rodzinie jest jej autentycznym członkiem. Czynnikiem uczestniczy w jej życiu. Jest partnerem do dyskusji podczas planowania i rozwiązywania codziennych spraw. Ma określony – wynikający ze wspólnych ustaleń – zakres obowiązków. Rodzice zwykle nie stosują kar. Najczęściej używają motywacji i perswazji: odwołują się do uczuć i ambicji dziecka, posługują się zachętami oraz nagrodami. Stawiają wymagania, ale dostosowują je do możliwości dziecka. Dziecko wychowywane w stylu demokratycznym charakteryzuje się niezależnością, wykazuje inicjatywę oraz ciekawość poznawczą. Jest odpowiedzialne i samodzielne. Z szacunkiem i życzliwością odnosi się do drugiego człowieka.

Styl liberalny polega na niemal całkowitym pozostawieniu dziecka samemu sobie, niewtrącaniu się w jego sprawy – co związane jest również z tolerowaniem zachowań aspołecznych. Styl ten charakteryzuje się brakiem kontroli i opieki ze strony rodziców, pobłażliwością i nadmierną uległością w stosunku do dziecka. Zwykle to dziecko kieruje rodzicami. Efektem wychowania liberalnego jest ukształtowanie u podopiecznego wysokiego (często nieadekwatnego) poczucia własnej wartości, postaw egoistycznych, wewnętrznego niezdyscyplinowania. W relacjach społecznych takie dziecko ma problem z przystosowaniem się do wymagań grupy rówieśniczej, nie potrafi współpracować.

Styl liberalny kochający, wyodrębniony przez Marię Ryś (2001), charakteryzuje rodziców, którzy kochają swoje dziecko, otaczają je czułością i miłością. Pozwalają

dziecku na spontaniczne zachowania, zapewniają mu całkowitą swobodę w wyborach, ocenach i postępowaniu. Natomiast styl liberalny niekochający właściwy jest dla rodziców, którzy okazują dziecku obojętność, chłód emocjonalny. Nie wchodzi z nim w bliskie interakcje, nie interesują się jego życiem. Styl niekonsekwentny odznacza się zmiennością działania rodziców. Opiera się na niejednorodnych sposobach oceny kontroli zachowania dziecka. Rodzice reagują na postępowanie dziecka w sposób skrajny: stosują surowe kary lub w ogóle nie zwracają uwagi na jego zachowanie, okazują mu zainteresowanie i czułość lub są obojętni, a nawet wrodozy. Wszelkie normy, wymagania i oceny zachowania dziecka zależą więc od sytuacji i nastroju rodziców. Mały człowiek w takiej rodzinie nie znajduje trwałego oparcia, co wywołuje u niego poczucie osamotnienia i zagubienia. Wychowanie w stylu niekonsekwentnym może prowadzić do poczucia niepewności, lęku, a nawet agresji wynikającej z odreagowywania frustracji doświadczanych w rodzinie (Czapów, 1986; Dubis, 2016; Łobocki, 2004; Przetacznik-Gierowska, Włodarski, 2002; Ostafińska-Molik, Wysocka, 2014; Ryś, 2001).

W wymiarze międzynarodowym pierwsze badania nad stylami wychowania podejmowali: Kurt Lewin, Ronald Lippitt i Ralph K. White (1939). Kryteria wychowania istotne dla tej problematyki zaproponowała Diana Baumrind (1966, 1971), która skategoryzowała typy relacji rodzic-dziecko na podstawie dwóch cech – responsywności i poziomu wymagań wobec dziecka¹. Na tym fundamencie autorka zdefiniowała trzy style wychowania w rodzinie – autorytatywny, autorytarny i permissywny. Styl autorytatywny charakteryzuje się wysoką responsywnością i wysokimi wymaganiami. Dla stylu autorytarnego właściwa jest niska responsywność i wysokie wymagania. Natomiast dla stylu permissywnego charakterystyczna jest wysoka responsywność i niskie wymagania. W latach osiemdziesiątych Eleanor E. Maccoby i John A. Martin (1983) zaproponowali modyfikację koncepcji D. Baumrind i dołączyli do trzech wyżej wymienionych niezaangażowany styl wychowania, który charakteryzuje się niską responsywnością i niskimi wymaganiami.

Styl autorytatywny jest właściwy dla zrównoważonych systemów rodzinnych charakteryzujących się wysokim poziomem więzi emocjonalnych i elastyczności. Autorytatywni rodzice przywiązują uwagę do kontroli rodzicielskiej, jednak nie są zbyt restrykcyjni w jej stosowaniu – starają się nie ograniczać aktywności życiowej potomstwa. W relacjach osobowych traktują dziecko w sposób podmiotowy. Uwzględ-

¹ Responsywność odnosi się do sposobów reagowania rodzica na rzeczywiste potrzeby dziecka. Związana jest ona z emocjonalną dostępnością, umiejętnością zaspokajania potrzeb właściwych dla wieku dzieci, wspierania ich w codziennej aktywności oraz komunikowania się z nimi opartym na perswazji. Wymagania wobec dziecka związane są natomiast z oczekiwaniem od niego dojrzałych i odpowiedzialnych zachowań, odpowiednich do jego wieku i zdolności (Deković, Janssens, 1992; Hastings, Zahn-Waxler, Robinson, Usher, Bridges, 2000; Martínez, García, 2008).

niąją jego potrzeby oraz punkt widzenia, jednak decyzji, które podejmują, nie opierają wyłącznie na jego pragnieniach. W rozmowie lub dyskusji z dzieckiem rodzice stosują jasne komunikaty oraz racjonalne argumenty, zachęcają jednocześnie dziecko do swobodnego wyrażania siebie oraz zgłaszania swoich potrzeb. Badania dowodzą, że dzieci autorytatywnych rodziców wykazują typ zachowania, który D. Baumrind (1966) opisuje jako przyjazny energetycznie. Dzieci te charakteryzują się pewnością siebie, samodzielnością, potrafią sobie radzić ze stresem, są wesołe i zorientowane na osiągnięcia (Baumrind, 1991; Crum, 2010; Lamborn, Mounts, Steinberg, Dornbusch, 1991; Matejevic, Todorovic, Jovanovic, 2014; Milevsky, Schlechter, Netter, Keehn, 2007; Sinclair, Wilson, 2003).

Styl autorytarny właściwy jest dla rodzin charakteryzujących się wysokim poziomem więzi emocjonalnych oraz niskim stopniem elastyczności – co znajduje odzwierciedlenie w sztywnym modelu funkcjonowania. Oznacza to, że rodzice oczekują przede wszystkim posłuszeństwa ze strony swoich dzieci. Codziennosc podporządkowują ścisłym regułom. Wymagają szacunku dla autorytetu rodzicielskiego oraz dla tradycji rodzinnej, z którą wiąże się skrupulatne podporządkowywanie relacji osobowych zasadom hierarchiczności. Rodzice autorytarni przywiązują dużą wagę do kontroli zachowań i postaw dzieci. Często stosują różne formy karania. Dyskusję z dzieckiem na temat przyjętych standardów ograniczają do minimum lub nie stosują jej w ogóle. Efekty autorytarnego stylu obserwowane u dzieci to najczęściej niskie poczucie własnej wartości, wycofanie, nieufność, nieposłuszeństwo, brak spontaniczności, obniżony poziom ciekawości świata oraz motywacji do zdobywania osiągnięć. Badania wskazują również, że dzieci wychowujące się w autorytarnych domach częściej popadają w uzależnienia od substancji psychoaktywnych (Azizi, Besharat, 2011; Baumrind, 1991; Furnham, Cheng, 2000; Hart, Bush-Evans, Hepper, Hickman, 2017; Matejevic i in., 2014; Ritchie, Buchanan, 2011; Wolfradt, Hempel, Miles, 2003; Yavuz-Muren, Selcuk, 2018).

Styl permissywny jest właściwy dla rodzin charakteryzujących się wysokim poziomem spójności oraz bardzo wysokim stopniem ekstatyczności, która często przybiera postać chaotyczności w codziennym funkcjonowaniu. Oznacza to, że istnieje wspólnota rodzinna, lecz role oraz zasady tam obowiązujące są niejasne lub/ oraz ciągle się zmieniają – co często wpływa na brak poczucia stabilności. Styl permissywny wiąże się z koncentracją rodziców na dziecku, na jego pragnieniach, potrzebach oraz działaniach. Rodzice wyrażają pełną akceptację dla dziecka, pozwalają mu regulować własne zachowania. Rezygnują jednocześnie z formułowania oczekiwań i wymagań, unikają sprawowania kontroli, nie wdrażają dziecka do przestrzegania norm społecznych. W codziennych relacjach rodzice wyrażają chęć rozmowy z dzieckiem, rzadko jednak odwołują się do autorytetu rodzicielskiego. Permissywny styl wiąże się z raczej negatywnymi efektami wychowawczymi. Dzie-

ci zazwyczaj nie ufają we własne siły, wykazują obniżony poziom samodzielności życiowej, samokontroli oraz brak dojrzałości społecznej. (Azizi, Besharat, 2011; Baumrind, 1966; Furnham, Cheng, 2000).

Styl odrzucająco-zaniedbujący w międzynarodowej literaturze ujmowany jest często jako rodzicielstwo niezaangażowane, które przypomina puszczenie z dziesiątego piętra samolotu wykonanego z kartki papieru. Jest to styl wychowania, w którym rodzice koncentrują się przede wszystkim na własnych potrzebach. Realizacja zadań rodzicielskich ogranicza się w sumie do zaspokajania podstawowych potrzeb dziecka, przy znikomym zaspokajaniu potrzeb psychospołecznych (lub całkowitym ich niezaspokajaniu). Tacy rodzice w zasadzie nie podejmują realizacji funkcji wychowawczej. W niewielkim stopniu regulują zachowanie dziecka. Nie wykazują zainteresowania sprawami dotyczącymi potomstwa, jak również problemami przez nie zgłaszanymi. Dzieci, których rodzice preferują taki styl wychowania, charakteryzują się chwiejnością nastroju, nieposłuszeństwem, słabą kontrolą emocjonalną oraz obniżonym poziomem motywacji osiągnięć. Badania wskazują również na wysokie wskaźniki neurotyczności, niską samoocenę oraz skłonności do myśli oraz prób samobójczych (Claes, Debrosse, Miranda, Perchec, 2010; Herba i in., 2008; Martínez-Loredo i in., 2016).

Znaczenie stylów wychowania w rodzinie zastępczej

Rodzicielstwo w pieczy zastępczej charakteryzuje się wieloma elementami, które nie wstępują w rodzinie naturalnej. Należą do nich między innymi: zrozumienie i uznanie pochodzenia dziecka, utrzymywanie kontaktów z jego rodzicami biologicznymi oraz zaakceptowanie ich prawa do współdecydowania w sprawach wychowawczych, wcześniejsze (najczęściej trudne) doświadczenia życiowe dziecka, występujące u niego zaburzenia przywiązania, zaburzenia eksternalizacyjne² lub internalizacyjne³. Istotne są również zagadnienia związane z budowaniem relacji oraz autorytetu

² Zaburzenia eksternalizacyjne dotyczą szerokiego zakresu objawów obejmujących problemy z agresją, impulsywnością, niszczeniem własności, używaniem substancji psychoaktywnych, zachowaniami antyspołecznymi, opozycyjno-buntowniczymi, ryzykownymi, destrukcyjnymi, często przestępczymi, prowadzącymi do konfliktów z prawem (Wysocka, Ostafińska-Molik, 2014).

³ Do grupy zaburzeń internalizacyjnych zaliczane są problemy emocjonalne i behawioralne, które z reguły nie są uzewnętrzniane. Wyróżnia się cztery grupy objawów charakterystycznych dla dzieci i młodzieży: objawy lękowe, objawy depresji (np. smutek, przygnębienie), wycofanie (np. unikanie kontaktów społecznych), objawy somatyczne bez wyraźnej medycznej przyczyny (np. objawy bólowe, brak energii, zawroty głowy i inne dolegliwości), reaktywne zaburzenia zachowania (Radziwiłłowicz, 2020).

rodzicielskiego w sytuacji, w której dziecko ma ugruntowane (z reguły negatywne) postawy w stosunku do osób pełniących wobec niego funkcję wychowawczą.

Problemowe zachowania wychowanków w rodzinach zastępczych

Badania wskazują, że umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej wiąże się ze zwiększeniem u niego poziomu zachowań problemowych (Keil, Price, 2006; Lawrence, Carlson, Egeland, 2006). Jednocześnie badacze zwracają uwagę na obserwowaną korelację pomiędzy pobytem dziecka w rodzinie zastępczej a występowaniem u niego zachowań eksternalizacyjnych, która widoczna jest przede wszystkim w przypadku dzieci młodszych (najczęściej chłopców), dzieci, które doświadczyły różnych form przemocy w domu rodzinnym, dzieci z historią molestowania lub wykorzystywania seksualnego, oraz takich, które doświadczały kilkakrotnego umieszczania w pieczy zastępczej (Aarons i in., 2010; Oosterman, Schuengel, Slot, Bullens, Doreleijers, 2007; Proctor, Skriner, Roesch, Litrownik, 2010; Rosenthal, Curiel, 2006).

Z badań wynika również, że opiekunowie zastępczy często oczekują, że w czasie pobytu u nich skala problemowych zachowań dzieci przyjętych po opiekę zmniejszy się. W kilku badaniach rodzice zastępczy zgłaszali pozytywne efekty oddziaływań wychowawczych, które udało się osiągnąć w stosunkowo krótkim czasie. Jednocześnie zauważono, że proces ten zatrzymywał się średnio po upływie czterech miesięcy od umieszczenia ich w rodzinie zastępczej (Barber, Delfabbro, 2003, 2005; Wilson, 2006). Większość badań wykazała natomiast, że problemy wychowawcze, których doświadczali rodzice zastępczy, pozostawały na tym samym poziomie lub ich skala oraz poziom trudności zwiększały się wraz z upływem czasu (np. Fernandez, 2009; Fisher, Gunnar, Chamberlain, Reid, 2000; Goemans, van Geel, Vedder, 2015; Sawyer, Carbone, Searle, Robinson, 2007).

Czynniki wpływające na problemowe zachowania wychowanków w rodzinach zastępczych

Zdaniem badaczy jedne z ważniejszych czynników wpływających na problem trudnych zachowań wychowanków rodzin zastępczych to negatywne doświadczenia związane z odseparowaniem od własnej rodziny oraz przymus pobytu w nowym (najczęściej obcym) środowisku i obowiązek podporządkowania się (najczęściej nowym) normom i zasadom (Cheung, Goodman, Leckie, Jenkins, 2011; Fisher i in., 2000; Orme, Buehler, 2001). Badania wskazują również, że pro-

blemowe zachowania wychowanków mają bezpośredni wpływ na reakcje rodziców zastępczych – w negatywny sposób wpływają na postawy przyjmowane przez nich wobec dzieci oraz na to, w jaki sposób definiują oni swoje zadania rodzicielskie. Negatywny stosunek rodziców zastępczych wobec podopiecznych wpływa z kolei na eksternalizację negatywnych zachowań dzieci. Jest to więc oddziaływanie dwukierunkowe. Trudne zachowanie wychowanka wyzwała negatywne (często wrogie) postawy u opiekunów zastępczych, co w dalszej kolejności wpływa na eskalację złych zachowań wychowanka (Vanderfaeillie, Van Holen, Trogh, Andries, 2012; Vanschoonlandt, Vanderfaeillie, Van Holen, De Maeyer, 2012; Zadeh, Jenkins, Pepler, 2010). Badania wykazały również, że zarówno eksternalizacja, jak i internalizacja zachowań wychowanków wpływa negatywnie na poczucie kompetencyjności u opiekunów zastępczych, co wiąże się z mniej skutecznym oddziaływaniem wychowawczym oraz wyższym poziomem stresu rodzicielskiego (McCarthy, Janeway, Geddes, 2003; Linares, Montalto, Rosbruch, Li, 2006; Vanderfaeillie, Van Holen, Vanschoonlandt, Robberechts, Stroobants, 2013; Whenan, Oxlad, Lushington, 2009).

Najczęściej jednak badacze wskazują na bezpośredni związek pomiędzy problemowymi zachowaniami wychowanków a stylami wychowania preferowanymi przez opiekunów zastępczych. W ogólnym ujęciu, z badań, które uwzględniały relacje emocjonalne pomiędzy opiekunami zastępczymi a wychowankami, wynika, że akceptacja dziecka, stawianie jasnych oczekiwań, stanowczość, ciepło, wrażliwość i zaangażowanie emocjonalne opiekunów zastępczych wpływają na to, że odnotowuje się mniejsze problemy w zachowaniu wychowanków. Jednocześnie odrzucenie emocjonalne, sztywny i agresywny styl rodzicielski lub tolerowanie niewłaściwego postępowania wychowanków korelują ze wzrostem zachowań problemowych (Fernandez, 2009; Lipscombe, Farmer, Moyers, 2003; Oosterman i in., 2007; Schofield, Beek, 2009). Johan Vanderfaeillie, Frank Van Holen, Lenny Trogh i Caroline Andries (2012) podkreślają ponadto, że szczególnie w początkowym okresie pobytu dziecka w rodzinie zastępczej, stosowanie autorytarnego stylu wychowania ma negatywny wpływ na zachowanie wychowanka oraz jego przystosowanie się do życia w rodzinie zastępczej. Ci sami autorzy zwracają uwagę, że stosowanie w nadmiernym stopniu permissywnego stylu wychowania utrudnia dzieciom poznanie norm obowiązujących w domu zastępczym, co może prowadzić do sytuacji konfliktowych wynikających z braku wzajemnego rozumienia potrzeb i oczekiwań. Zdaniem innych badaczy, stosowanie przez opiekunów zastępczych tych strategii wychowawczych może prowadzić do sytuacji, w której relacje na linii opiekunowie zastępczy – wychowankowie będą budowane na fundamencie rosnącego braku wzajemnej akceptacji i poczucia przymusu uczestniczenia w nich (Vanschoonlandt i in., 2012).

Metoda

Cel i narzędzia badawcze

Celem badań jest ustalenie stylów wychowania stosowanych przez zawodowych rodziców zastępczych wobec dzieci przyjętych pod ich opiekę. Za punkt wyjścia przyjęto propozycje M. Ryś (2001), według której „przez styl wychowania należy rozumieć dobór i zastosowanie zespołu środków wychowawczych lub też wypadkową sposobów i metod oddziaływania na dziecko w rodzinie”. Ustalenia stylów wychowania w badanych rodzinach dokonano przy użyciu Kwestionariusza do Badania Stylu Wychowania w Rodzinie M. Ryś (2001), która wyróżniła cztery style wychowania: demokratyczny, autokratyczny, liberalny kochający i liberalny niekochający.

Wcześniejsze badania (Basiaga, 2014) realizowane na próbie zawodowych rodziców zastępczych wskazują, że w zakresie realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych rodzice zastępczy nie dokonują rozróżnienia na dzieci własne i przyjęte pod opiekę. To odkrycie, w połączeniu z czynnikami wpływającymi na styl wychowania preferowany przez rodziców, wskazanymi w części wprowadzającej do niniejszego opracowania, pozwoliło na przyjęcie założenia poprawności zastosowania narzędzia badawczego autorstwa M. Ryś (2001).

Sposób analizowania i prezentowania materiału badawczego

Aby sprawdzić, jak poszczególne kategorie są rozłożone w próbie, uzyskane wyniki w formie wprowadzającej do analizy przedstawiono w postaci wykresu liczości. Pozwoliło to na ogólne określenie stylów wychowania w badanych rodzinach zastępczych. Wykresy liczości umożliwiły także określenie stylów wychowania osobno dla matek oraz dla ojców zastępczych, jak również zgodności stylów wychowania matek i ojców w badanych rodzinach. Ponadto zastosowano pogłębioną analizę statystyczną z wykorzystaniem programu Statistica. Na wynikach wyzyskanych przez badanych rodziców zastępczych przeprowadzono test normalności Shapiro-Wilka i stwierdzono, że założenie normalności rozkładu nie jest spełnione. W tej sytuacji dla sprawdzenia różnic pomiędzy poszczególnymi grupami badanych (warunkowanych zmiennymi: płeć, wiek, wykształcenie) zastosowano nieparametryczne testy: U Manna-Whitneya i nieparametryczny odpowiednik analizy wariancji Kruskala-Wallisa.

Badana grupa

Badaniem objęto 76 zawodowych rodzin zastępczych o charakterze pogotowia rodzinnego, które swoje zadania realizują na terenie województw śląskiego i małopolskiego. Wszystkie badane rodziny zastępcze tworzone są przez osoby pozostające w związku małżeńskim i dlatego badaniem objęto oboje małżonków. Łącznie kwestionariusze badawcze wypełniły 152 osoby. Wszystkie badane rodziny zastępcze mają własne dzieci.

Badani są w wieku od 25 do 60 lat. Przeważają osoby w wieku średniej dorosłości – 71%. Opiekunowie w wieku wczesnej dorosłości stanowią 20%, a wieku późnej dorosłości – 9%⁴. Większość badanych legitymuje się wykształceniem średnim – 47%. Wykształcenie zasadnicze ma 29%, a wyższe – 24%. Większość kobiet ma wykształcenie zasadnicze (28%) i średnie (48%). W grupie mężczyzn rozkład procentowy kształtuje się nieco inaczej, gdyż większość z nich legitymuje się wykształceniem średnim (53%) i wyższym (26%). Przeważająca większość badanych (79%) swoje zadania realizuje dłużej niż pięć lat. Staż pracy pozostałych 21% rodziców zastępczych mieści się w przedziale 2–5 lat.

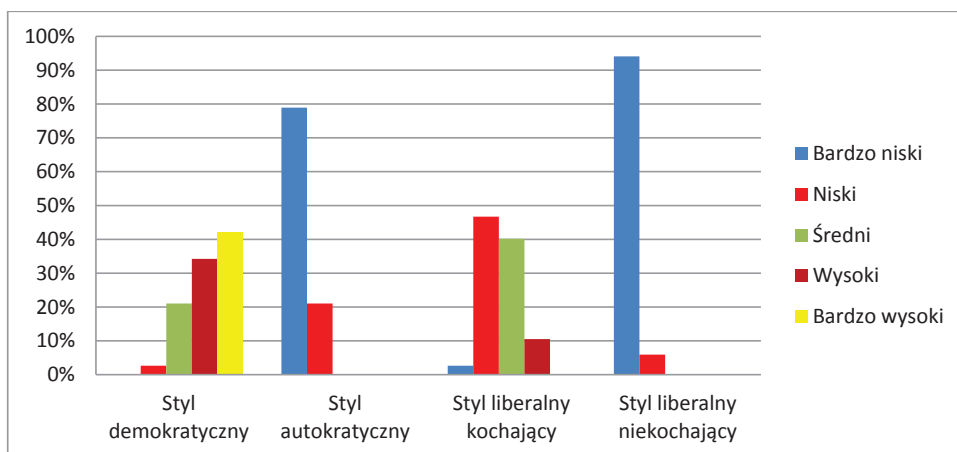
Aby dotrzeć do jak najliczniejszej grupy respondentów, wykorzystano osobiste kontakty z zawodowymi rodzicami zastępczymi, które zdobyto w następstwie projektu badawczego realizowanego w 2010 roku. Obejmował on wszystkie zawodowe rodziny zastępcze o charakterze pogotowia rodzinnego funkcjonujące na terenie województwa śląskiego⁵. Dane kontaktowe do pogotowia rodzinnych powołanych po 2010 roku na terenie województwa śląskiego oraz tych, które funkcjonują na terenie województwa małopolskiego, uzyskano za pomocą sieci relacji pomiędzy poszczególnymi rodzicami zastępczymi oraz funkcjonującymi grupami wsparcia dla zawodowych rodzin zastępczych. Większość badanych (76%), którzy przesłali poprawnie wypełnione kwestionariusze badawcze, stanowili rodzice zastępczy funkcjonujący na terenie województwa śląskiego.

Wyniki

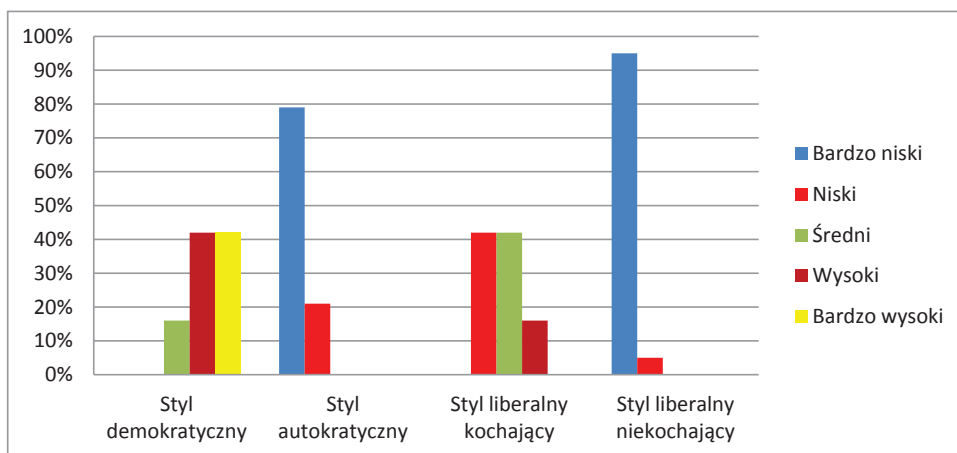
W ogólnym ujęciu (Rysunek 1) zawodowi rodzice zastępczy stosują głównie demokratyczny styl wychowania. W badanej grupie 76% rodziców przejawia ten styl na bardzo wysokim i wysokim poziomie natężenia. W najmniejszym stopniu badani rodzice przejawiają styl liberalny niekochający – 94% badanych przejawia ten styl na poziomie bardzo niskim, oraz styl autokratyczny – 79% badanych przejawia ten styl na bardzo niskim poziomie, a 21% – na niskim poziomie. Natężenie stylu liberalnego kochającego rozkłada się prawie równomiernie pomiędzy niskim (47%) a średnim poziomem (40%).

⁴ Na podstawie wskazań psychologii rozwojowej przyjęto, że w grupie opiekunów zastępczych będących w okresie wczesnej dorosłości znajdują się osoby w wieku 25-35 lat. Okres średniej dorosłości odnosi się do opiekunów w wieku 36-55 lat. Okres późnej dorosłości obejmuje opiekunów w wieku 56 lat i więcej (Harwas-Napierała, Trempała, 2019).

⁵ Badania realizowane na potrzeby przygotowywanej dysertacji doktorskiej.

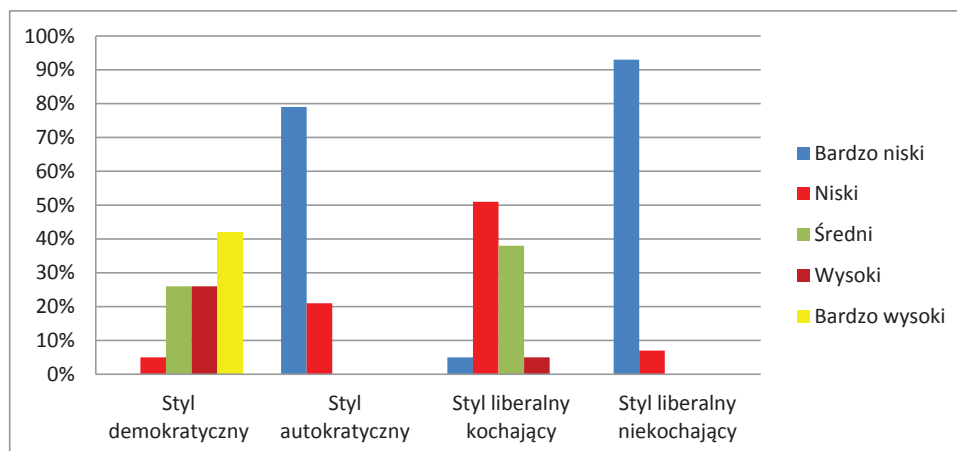
Rysunek 1. Style wychowania stosowane przez zawodowych rodziców zastępczych (N=152). Źródło: Badania własne.

Rysunek 2. Style wychowania stosowane przez matki zastępcze (N = 76). Źródło: Badania własne.

Badane matki zastępcze (Rysunek 2) stosują głównie demokratyczny styl wychowania, którego natężenie na poziomie bardzo wysokim i wysokim odnotowano w przypadku 84% badanych. Najniższy poziom natężenia u badanych matek występuje w odniesieniu do stylów liberalnego niekochającego – 95% i autokratycznego – 79%. Liberalny kochający styl wychowania przejawia 16% matek na poziomie wysokim i po 42% na poziomie średnim i niskim.

Badani ojcowie zastępczy (Rysunek 3) wykazują, podobnie jak matki, głównie demokratyczny styl wychowania na poziomie bardzo wysokim (42%) i nieco rzadziej niż matki na poziomie wysokim (26%). Wszyscy ojcowie przejawiają styl liberalny niekochający na poziomie bardzo niskim (93%) i niskim (7%). W podobny sposób kształtuje się natężenie cech autokratycznego stylu wychowania – w przypadku 79% ojców ten styl kształtuje się na poziomie bardzo niskim, natomiast u 21% ojców – na poziomie niskim.

Rysunek 3. Style wychowania stosowane przez ojców zastępczych (N=76). Źródło: Badania własne.

Zastosowanie testu U Manna-Whitneya pozwala na wskazanie różnicy istotnej statystycznie pomiędzy matkami a ojcami w odniesieniu do stylu liberalnego niekochającego, która kształtuje się na poziomie granicy założonej istotności statystycznej ($p < 0,05$) – w tej skali ojcowie osiągnęli wyniki wyższe od matek. W przypadku pozostałych stylów wychowania nie odnotowano różnic istotnych statystycznie (Tabela 1).

Tabela 1

Różnice w zakresie stylów wychowania pomiędzy matkami (N=76) a ojcami (N=76)

Skale	Matki			Ojcowie			U
	Średnia rang	M	SD	Średnia rang	M	SD	
S. demo.	77,24	25,92	2,77	75,76	25,47	3,93	2832
S. auto.	77,5	6,74	4,4	75,45	6,87	5,26	2808
S. lib. koch.	80,61	20,68	2,66	72,39	20	3,36	2576
S. lib. niekoch.	69,55	4	3,1	83,45	5,24	3,46	2360+

Adnotacja: S. demo. – styl demokratyczny; S. auto. – styl autokratyczny; S. lib. koch. – styl liberalny kochający; S. lib. niekoch. – styl liberalny niekochający.

* $p < 0,05$; + $p < 0,06$.

Źródło: Badania własne.

Przeprowadzenie dodatkowych analiz w oparciu o wykresy licznosci pozwoliło na wykazanie, że demokratyczny styl wychowania na bardzo wysokim poziomie natężenia charakterystyczny jest dla rodziców zastępczych mających wykształcenie średnie – 50% badanych. W nieco mniejszym stopniu, bardzo wysoki poziom natężenia demokratycznego stylu wychowania można obserwować w przypadku rodziców mających wykształcenie wyższe – 44% badanych. W przypadku rodziców z wykształceniem zasadniczym zaledwie 27% z nich przejawia demokratyczny styl wychowania na poziomie bardzo wysokim. Jednocześnie rodzice z tej grupy w największym stopniu przejawiają autokratyczny styl wychowania. Styl liberalny kochający w największym stopniu charakteryzuje rodziców mających wykształcenie średnie, a liberalny niekochający – rodziców z wykształceniem zasadniczym.

Zastosowanie testu Kruskala-Wallisa rozszerza perspektywę wniosków sformułowanych na podstawie procentowych licznosci⁶. Z danych zawartych w Tabeli 2 wynika, że w przypadku trzech stylów wychowania występują istotne statystycznie różnice pomiędzy rodzicami zastępczymi z różnym poziomem wykształcenia. W przypadku stylu demokratycznego rodzice zastępczy z wykształceniem wyższym i średnim w istotnie wyższym stopniu stosują ten styl niż rodzice zastępczy z wykształceniem zawodowym. W odniesieniu do autokratycznego stylu wychowania można dostrzec istotne statystycznie różnice pomiędzy wszystkimi trzema poziomami wykształcenia, to znaczy, że im niższy poziom wykształcenia rodziców zastępczych, tym większa skłonność do stosowania autokratycznego stylu wychowania. Tożsame wnioski można formułować w odniesieniu do liberalnego niekochającego stylu wychowania – im niższy poziom wykształcenia rodziców zastępczych, tym większa skłonność do stosowania tego stylu wychowania.

W analizie dotyczącej różnic pomiędzy badanymi rodzicami grupowanymi ze względu na ich wiek (Tabela 3) zaobserwowano występowanie istotnych statystycznie różnic w odniesieniu do wszystkich stylów wychowania. Rodzice zastępczy w wieku wczesnej i średniej dorosłości w istotnie wyższym stopniu stosują demokratyczny styl wychowania niż rodzice w wieku późnej dorosłości. Pomiedzy rodzicami w wieku średniej i późnej dorosłości nie odnotowano istotnych statystycznie różnic. Odwrócenie sytuacji następuje w odniesieniu do autokratycznego stylu wychowania. W tym przypadku rodzice w wieku późnej i średniej dorosłości w istotnie wyższym stopniu stosują ten styl wychowania niż rodzice w wieku wczesnej dorosłości. Podobnie jak w przypadku stylu demokratycznego, również tutaj nie odnotowano istotnych statystycznie różnic pomiędzy rodzicami w wieku średniej i późnej dorosłości. W przypadku liberalnego kochającego stylu wychowania odnotowano istotną statystycznie różnicę pomiędzy rodzicami w wieku śred-

⁶ Z uwagi na brak różnic między płciami (Tabela 1) oraz niewielkie licznosci poszczególnych grup wiekowych i uwzględniających poziom wykształcenia, w kolejnych analizach porównawczych (Tabela 2 i Tabela 3) ujęto badanych rodziców zastępczych łącznie, bez podziału na płeć.

niej i późnej dorosłości. Natomiast w zakresie stosowania liberalnego niekochającego stylu wychowania istotne statystycznie różnice ujawniają się w takiej samej konfiguracji, jak w przypadku autokratycznego stylu wychowania, to znaczy, że rodzice w wieku późnej i średniej dorosłości w istotnie wyższym stopniu stosują ten styl wychowania niż rodzice w wieku wczesnej dorosłości. W tym przypadku również nie odnotowano istotnych statystycznie różnic pomiędzy rodzicami w wieku średniej i późnej dorosłości.

Tabela 2

Różnice w zakresie stylów wychowania pomiędzy rodzicami z uwzględnieniem poziomu wykształcenia

Wykształcenie	1 – zasadnicze (N = 44)	2 – średnie (N = 72)	3 – wyższe (N = 36)	Statystyki testowe	Istotne różnice międzygrupowe
Skale	<i>Średnia rang</i>	<i>Średnia rang</i>	<i>Średnia rang</i>	<i>Test Kruskala-Wallisa</i>	
S. demo.	48,6	88,94	85,6	25,28*	2>1; 3>1
S. auto	97,95	75,72	51,83	22,01*	1>2>3
S. lib. koch.	64,86	82,38	78,9	4,56	Brak
S. lib. niekoch.	100,13	76,94	46,72	29,5*	1>2>3

Adnotacja: S. demo. – styl demokratyczny; S. auto. – styl autokratyczny; S. lib. koch. – styl liberalny kochający; S. lib. niekoch. – styl liberalny niekochający; 1 – rodzice z wykształceniem zasadniczym; 2 – rodzice z wykształceniem średnim; 3 – rodzice z wykształceniem wyższym.

* $p < 0,05$.

Źródło: Badania własne.

Tabela 3

Różnice w zakresie stylów wychowania pomiędzy rodzicami z uwzględnieniem wieku

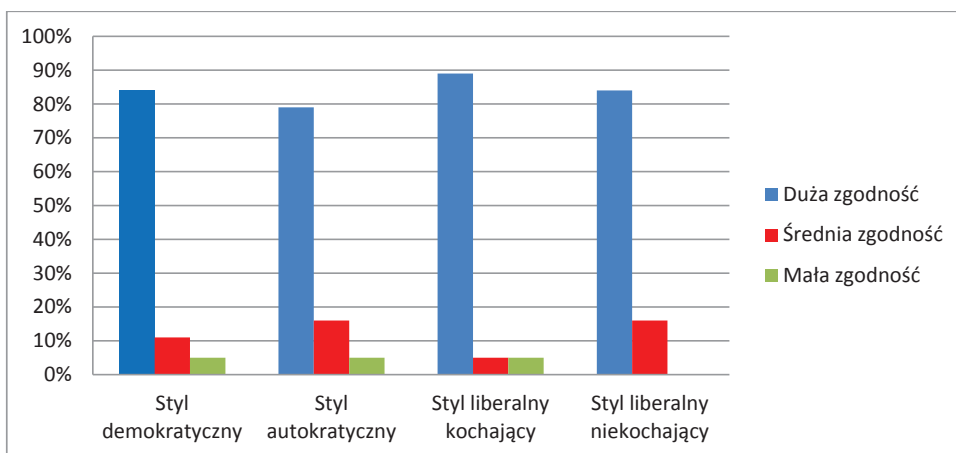
Wiek	1 – wczesna dorosłość (N = 30)	2 – średnia dorosłość (N = 108)	3 – późna dorosłość (N = 14)	Statystyki testowe	Istotne różnice międzygrupowe
Skale	<i>Średnia rang</i>	<i>Średnia rang</i>	<i>Średnia rang</i>	<i>Test Kruskala-Wallisa</i>	
S. demo.	82,23	78,91	45,64	7,84*	1>3; 2>3
S. auto.	55,21	80,18	93,64	9,99*	2>1; 3>1
S. lib. koch.	72,16	81,7	45,64	8,85*	2>3
S. lib. niekoch.	48,7	82,05	93,21	15,87*	2>1; 3>1

Adnotacja: S. demo. – styl demokratyczny; S. auto. – styl autokratyczny; S. lib. koch. – styl liberalny kochający; S. lib. niekoch. – styl liberalny niekochający; 1 – rodzice w wieku wczesnej dorosłości; 2 – rodzice w wieku średniej dorosłości; 3 – rodzice w wieku późnej dorosłości.

* $p < 0,05$.

Źródło: Badania własne.

W analizie stylów wychowania istotną kwestią jest zgodność poglądów obojga rodziców na temat wychowania. Barbara Ostafińska-Molik i Ewa Wysocka (2014) twierdzą, że zgodność małżonków w poglądach na wychowanie jest ważnym elementem i podstawą skutecznego oddziaływania wychowawczego. Zdaniem autorek sytuacja taka jest trudna do osiągnięcia, gdyż rodzice wywodzą się zwykle z różnych środowisk rodzinnych i wychowawczych. To zaś stwarza dwie możliwe sytuacje. Pierwsza z nich określana jest jako homogamiczna, czyli doświadczenia obojga małżonków z rodzin pochodzenia są podobne. W drugiej zaś – określanej jako heterogamiczna – w rodzinach obojga małżonków preferowano różne style oddziaływania wychowawczego, inne metody wychowawcze oraz odmienne wzory postępowania uznawano za słuszne.

Rysunek 4. Zgodność stylów wychowania w rodzinach zastępczych (N = 76). Źródło: Badania własne.

Analizy dokonane w oparciu o wykresy liczości (Rysunek 4) wskazują na dużą zgodność małżeńską w badanych rodzinach zastępczych w zakresie poglądów na wychowanie. W odniesieniu do każdego ze stylów wychowania więcej niż $\frac{3}{4}$ rodziców wykazuje dużą zgodność między sobą w przejawianiu poszczególnych stylów wobec wychowanków. Mała zgodność w tym zakresie dotyczy jedynie 5% rodziców i nie obejmuje ona stylu liberalnego niekochającego.

Wnioski

O jakości funkcjonowania rodzin zastępczych decyduje wiele czynników. Istotne jest stworzenie dla dziecka bezpiecznego, stabilnego i kochającego środowiska, w którym może ono rozwinąć się społecznie, emocjonalnie i intelektualnie. Środowiska,

które będzie wrażliwe na przeszłość dziecka, jego traumatyczne doświadczenia oraz ich skutki. (Day i in., 2018; Orme, Cuddeback, Buehler, Cox, Le Prohn, 2007). Doświadczenia te często prowadzą do problemów emocjonalnych, rozwojowych oraz związanych z zachowaniem i wymagają od rodziców zastępczych przede wszystkim umiejętności stworzenia stabilnego, bezpiecznego i przewidywalnego środowiska wychowawczego oraz dostosowania stylu wychowania do potrzeb podopiecznych (Crum, 2010; Moore, McDonald, Cronbaugh-Auld, 2016). W tym kontekście badacze wskazują na duże znaczenie autorytatywnego (demokratycznego) stylu wychowania, który charakteryzuje się budowaniem u dziecka poczucia bezpieczeństwa, stabilnością postaw i oczekiwań, które są dostosowane do możliwości małego człowieka. Pozytywne zaangażowanie rodziców zastępczych, jasne określanie norm zachowania, wspieranie autonomii wychowanków wiąże się ze zmniejszeniem ilości problemów behawioralnych dzieci przyjętych pod opiekę (Berrick, Skivenes, 2012; Crum, 2010; Vanderfaeillie i in., 2013).

Wyniki zaprezentowanych badań wskazują, że zawodowi rodzice zastępczy stosują głównie demokratyczny styl wychowania. Analiza statystyczna nie wykazała jednocześnie istotnych różnic pomiędzy matkami a ojcami w odniesieniu do stosowania demokratycznego, autokratycznego i liberalnego kochającego stylu wychowania. Jedynie w odniesieniu do stylu liberalnego niekochającego ojcowie osiągają wyższe wyniki od matek.

Badania pokazują również, że w przypadku zawodowych rodziców zastępczych duży wpływ na style wychowania przez nich stosowane mają ich wiek oraz wykształcenie. Styl demokratyczny najczęściej stosują rodzice będący w wieku wczesnej dorosłości i mający wykształcenie średnie. Autokratyczny styl w największym stopniu natężenia przejawiają rodzice w wieku późnej dorosłości oraz mający wykształcenie zasadnicze. Styl liberalny kochający w największym stopniu charakterystyczny jest dla rodziców w wieku średniej dorosłości oraz mających wykształcenie średnie. Zaś styl liberalny niekochający w największym stopniu widoczny jest w przypadku rodziców z wykształceniem zasadniczym i w wieku późnej dorosłości. Należy jednocześnie zaznaczyć, że styl ten ujawnia się wyłącznie na poziomie niskim. Istotną cechą charakteryzującą środowiska zawodowych rodzin zastępczych jest małżeńska zgodność stylów wychowania. W przypadku z każdego z rozpatrywanych stylów wychowania w przeważającej większości rodzin odnotowano dużą zgodność poglądów na temat wychowania.

Bibliografia

- Aarons, G.A., James, S., Monn, A.R., Raghavan, R., Wells, R.S., Leslie, L.K. (2010). Behavior problems and placement change in a national child welfare sample: a prospective study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 49(1), 70-80. DOI: 10.1097/00004583-201001000-00011.
- Azizi, K., Besharat, M.A. (2011). The relationship between parental perfectionism and parenting styles. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 15, 1484-1487. DOI: 10.1016/j.sbspro.2011.03.315.
- Badora, S., Basiaga, J. (2011). Środowisko rodzinne dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych. W: Z. Palak, M. Piątek, A. Róg, B. Zięba-Kołodziej (red.), *Jakość życia młodzieży ze środowisk zagrożonych patologią społeczną* (ss. 119-141). Tarnobrzeg: PWSZ w Tarnobrzegu.
- Barber, J.G., Delfabbro, P.H. (2003). The first four months in a new foster placement: psychosocial adjustment, parental contact and placement disruption. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 30(2), 69-85.
- Barber, J.G., Delfabbro, P.H. (2005). Children's adjustment to long-term foster care. *Children and Youth Services Review*, 27(3), 329-340. DOI: 10.1016/j.childyouth.2004.10.010.
- Basiaga, J. (2014). *Zawodowa miłość: O opiece nad dziećmi w pogotowiach rodzinnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887-907. DOI: doi.org/10.2307/1126611.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4(1, Pt.2), 1-103. DOI: doi.org/10.1037/h0030372.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95. DOI: 10.1177/02724316911111004.
- Berrick, J.D., Skivenes, M. (2012). Dimensions of high quality foster care: parenting plus. *Children and Youth Services Review*, 34(9), 1956-1965. DOI: 10.1016/j.childyouth.2012.05.026.
- Buehler, C., Rhodes, K.W., Orme, J.G., Cuddeback, G. (2006). The potential for successful family foster care: conceptualizing competency domains for foster parents. *Child Welfare*, 85(3), 523-558.
- Cheung, C., Goodman, D., Leckie, G., Jenkins, J.M. (2011). Understanding contextual effects on externalizing behaviors in children in out-of-home care: influence of workers and foster families. *Children and Youth Services Review*, 33(10), 2050-2060. DOI: 10.1016/J.CHILDYOUTH.2011.05.036.
- Claes, M., Debrosse, R., Miranda, D., Perchec, C. (2010). A measuring instrument of parental practices in adolescence: a validation with adolescents from Quebec and France. *European Review of Applied Psychology*, 60(1), 65-78. DOI: 10.1016/j.erap.2009.11.001.
- Coplan, R.J., Hastings, P.D., Lagace-Seguin, D.G., Moulton, C.E. (2002). Authoritative and authoritarian mother's parenting goals, attributions, and emotions across different childrearing contexts. *Parenting: Science and Practice*, 2(1), 1-26. DOI: 10.1207/S15327922PAR0201_1.
- Crum, W. (2010). Foster parent parenting characteristics that lead to increased placement stability or disruption. *Children and Youth Services Review*, 32(2), 185-190. DOI: 10.1016/j.childyouth.2009.08.022.
- Day, A.G., Willis, T., Vanderwill, L., Resko, S., Patterson, D., Henneman, K., Cohick, S. (2018). Key factors and characteristics of successful resource parents who care for older youth: a systematic review of research. *Children and Youth Services Review*, 84, 152-158. DOI: 10.1016/j.childyouth.2017.11.026.
- Dubis, M. (2016). Style wychowania w rodzinie a preferowane przez młodzież cele życiowe i wartości. *Wychowanie w Rodzinie*, 13(1), 193-214. DOI: 10.23734/wwr20161.193.214.
- Fernandez, E. (2009). Children's wellbeing in care: evidence from a longitudinal study of outcomes. *Children and Youth Services Review*, 31(10), 1092-1100. DOI: 10.1016/j.childyouth.2009.07.010.

- Fisher, P.A., Gunnar, M.R., Chamberlain, P., Reid, J.B. (2000). Preventive intervention for maltreated preschool children: impact on children's behavior, neuroendocrine activity, and foster parent functioning. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39(11), 1356-1364. DOI: 10.1097/00004583-200011000-00009.
- Furnham, A., Cheng, H. (2000). Perceived parental behavior: self-esteem and happiness. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 35(10), 463-470. DOI: 10.1007/s001270050265.
- Goemans, A., van Geel, M., Vedder, P. (2015). Over three decades of longitudinal research on the development of foster children: a meta-analysis. *Child Abuse and Neglect*, 42, 121-134. DOI: 10.1016/j.chiabu.2015.02.003.
- Hart, C.M., Bush-Evans, R.D., Hepper, E.G., Hickman, H.M. (2017). The children of narcissus: insights into narcissists' parenting styles. *Personality and Individual Differences*, 117, 249-254. DOI: 10.1016/J.PAID.2017.06.019.
- Harwas-Napierała, B. (red.). (2003). *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (2019). *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hastings, P.D., Zahn-Waxler, C., Robinson, J., Usher, B., Bridges, D. (2000). The development of concern for others in children with behavior problems. *Developmental Psychology*, 36(5), 531-546. DOI: 10.1037//0012-1649.36.5.531.
- Herba, C.M., Ferdinand, R.F., Stijnen, T., Veenstra, R., Oldehinkel, A.J., Ormel, J., Verhulst, F.C. (2008). Victimization and suicide ideation in the TRAILS study: specific vulnerabilities of victims. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(8), 867-876. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2008.01900.x.
- Keil, V., Price, J.M. (2006). Externalizing behavior disorders in child welfare settings: definitions, prevalence, and implications for assessment and treatment. *Children and Youth Services Review*, 28(7), 761-779. DOI: 10.1016/j.chilyouth.2005.08.006.
- Lamborn, S.D., Mounts, N.S., Steinberg, L., Dornbusch, S.M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 62(5), 1049-1065. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1991.tb01588.x.
- Lawrence, C.R., Carlson, E.A., Egeland, B. (2006). The impact of foster care on development. *Development and Psychopathology*, 18(1), 57-76. DOI: 10.1017/S0954579406060044.
- Lewin, K., Lippitt, R., White, R.K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created "social climates". *The Journal of Social Psychology*, 10, 271-299. DOI: 10.1080/00224545.1939.9713366.
- Linares, L.O., Montalto, D., Rosbruch, N., Li, M. (2006). Discipline practices among biological and foster parents. *Child Maltreatment*, 11(2), 157-167. DOI: 10.1177/1077559505285747.
- Lipscombe, J., Farmer, E., Moyers, S. (2003). Parenting fostered adolescents: skills and strategies. *Child and Family Social Work*, 8(4), 243-255. DOI: 10.1046/j.1365-2206.2003.00294.x.
- Łobocki, M. (2002). *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Maccoby, E.E., Martin, J.A. (1983). Socialization in the context of the family: parent-child interaction. W: P. H. Mussen, E. M. Hetherington (red.), *Handbook of child psychology: Socialization, personality and social development* (t. 4, ss. 1-101). New York: John Wiley.
- Martínez, I., García, J.F. (2008). Internalization of values and self-esteem among Brazilian teenagers from authoritative, indulgent, authoritarian, and neglectful homes. *Adolescence*, 43(169), 13-29.
- Martínez-Loredo, V., Fernández-Artamendi, S., Weidberg, S., Pericot-Valverde, I., López-Núñez, C., Fernández-Hermida, J.R., Secades, R. (2016). Parenting styles and alcohol use among adolescents: a longitudinal study. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 6(1), 27-36. DOI: 10.3390/ejihpe6010003.
- Matejevic, M., Todorovic, J., Jovanovic, D. (2014). Patterns of family functioning and dimensions of parenting style. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 141, 431-437. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.05.075.

- McCarthy, G., Janeway, J., Geddes, A. (2003). The impact of emotional and behavioural problems on the lives of children growing up in the care system. *Adoption & Fostering*, 27(3), 14-19. DOI: 10.1177/030857590302700305.
- Micha, S. (1987). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Milevsky, A., Schlechter, M., Netter, S., Keehn, D. (2007). Maternal and paternal parenting styles in adolescents: associations with self-esteem, depression and life satisfaction. *Journal of Child and Family Studies*, 16(1), 39-47. DOI: 10.1007/s10826-006-9066-5.
- Moore, T.D., McDonald, T.P., Cronbaugh-Auld, K. (2016). Assessing risk of placement instability to aid foster care placement decision making. *Journal of Public Child Welfare*, 10(2), 117-131. DOI: 10.1080/15548732.2016.1140697.
- Obuchowska, I. (2009). Rodzice i style wychowania, cz. 2. *Remedium*, 9, 6-7.
- Okoń, W. (2007). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Oosterman, M., Schuengel, C., Slot, N.W., Bullens, R., Doreleijers, T. (2007). Disruptions in foster care: a review and meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, 29(1), 53-76. DOI: 10.1016/j.chil-youth.2006.07.003.
- Opozda, D. (2016). Stałość i zmienność stylu wychowania w rodzinie w teorii i praktyce edukacyjnej. *Wychowanie w Rodzinie*, 13(1), 178-191. DOI: 10.23734/wwr20161.179.191.
- Orme, J.G., Buehler, C. (2001). Foster family characteristics and behavioral and emotional problems of foster children: a narrative review. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 50(1), 3-15. DOI: 10.1111/j.1741-3729.2001.00003.x.
- Orme, J.G., Buehler, C., McSurdy, M., Rhodes, K.W., Cox, M.E., Patterson, D.A. (2004). Parental and familial characteristics of family foster care applicants. *Children and Youth Services Review*, 26(3), 307-329. DOI: 10.1016/j.chil-youth.2004.01.003.
- Orme, J.G., Cuddeback, G.S., Buehler, C., Cox, M.E., Le Prohn, N.S. (2007). Measuring foster parent potential: casey foster parent inventory-applicant version. *Research on Social Work Practice*, 17(1), 77-92. DOI: 10.1177/1049731506295084.
- Ostafińska-Molik, B., Wysocka, E. (2014). Style wychowania w rodzinie w percepcji młodzieży gimnazjalnej i ich znaczenie rozwojowe: próba teoretycznej i empirycznej egzemplifikacji. *Przegląd Pedagogiczny*, 2, 213-234.
- Proctor, L.J., Skinner, L.C., Roesch, S., Litrownik, A.J. (2010). Trajectories of behavioral adjustment following early placement in foster care: predicting stability and change over 8 years. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 49(5), 464-473. DOI: 10.1097/00004583-201005000-00007.
- Przetacznik-Gierowska, M., Włodarski, Z. (2002). *Psychologia wychowawcza, t. 2*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Radziwiłłowicz, W. (2020). Zaburzenia emocjonalne (internalizacyjne). W: I. Grzegorzewska, L. Cierpiałkowska, A. R. Borkowska (red.), *Psychologia kliniczna dzieci i młodzieży* (ss. 409-450). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ritchie, C., Buchanan, A. (2011). Self report of negative parenting styles, psychological functioning and risk of negative parenting by one parent being replicated by the other in a sample of adolescents aged 13-15. *Child Abuse Review*, 20(6), 421-438. DOI: 10.1002/car.1103.
- Rosenthal, J.A., Curiel, H.F. (2006). Modeling behavioral problems of children in the child welfare system: caregiver, youth, and teacher perceptions. *Children and Youth Services Review*, 28(11), 1391-1408. DOI: 10.1016/j.chil-youth.2006.02.007.
- Ryś, M. (2001). *Systemy rodzinne: Metody badań struktury rodziny pochodzenia i rodziny własnej*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- Sawyer, M.G., Carbone, J.A., Searle, A.K., Robinson, P. (2007). The mental health and wellbeing of children and adolescents in home-based foster care. *Medical Journal of Australia*, 186(4), 181-184. DOI: 10.5694/j.1326-5377.2007.tb00857.x.

- Schofield, G., Beek, M. (2009). Growing up in foster care: providing a secure base through adolescence. *Child and Family Social Work, 14*(3), 255-266. DOI: 10.1111/j.1365-2206.2008.00592.x.
- Sinclair, I., Wilson, K. (2003). Matches and mismatches: the contribution of carers and children to the success of foster placements. *British Journal of Social Work, 33*(7), 871-884. DOI: 10.1093/bjsw/33.7.871.
- Vanderfaeillie, J., Van Holen, F., Trogh, L., Andries, C. (2012). The impact of foster children's behavioural problems on Flemish foster mothers' parenting behavior. *Child and Family Social Work, 17*(1), 34-42. DOI: 10.1111/j.1365-2206.2011.00770.x.
- Vanderfaeillie, J., Van Holen, F., Vanschoonlandt, F., Robberechts, M., Stroobants, T. (2013). Children placed in long-term family foster care: a longitudinal study into the development of problem behaviour and associated factors. *Children and Youth Services Review, 35*(4), 587-593. DOI: 10.1016/j.childyouth.2012.12.012.
- Vanschoonlandt, F., Vanderfaeillie, J., Van Holen, F., De Maeyer, S. (2012). Development of an intervention for foster parents of young foster children with externalizing behavior: theoretical basis and program description. *Clinical Child and Family Psychology Review, 15*(4), 330-344. DOI: 10.1007/s10567-012-0123-x.
- Whenan, R., Oxlad, M., Lushington, K. (2009). Factors associated with foster care wellbeing, satisfaction and intention to continue providing out-of-home care. *Children and Youth Services Review, 31*(7), 752-760. DOI: 10.1016/j.childyouth.2009.02.001.
- Wilson, K. (2006). Can foster carers help children resolve their emotional and behavioural difficulties?. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 11*, 495-511. DOI: 10.1177/1359104506067873.
- Wolfradt, U., Hempel, S., Miles, J.N.V. (2003). Perceived parenting styles, depersonalization: anxiety and coping behavior in adolescents. *Personality and Individual Differences, 34*, 521-532. DOI: 10.1016/S0191-8869(02)00092-2.
- Wysocka, E., Ostafińska-Molik, B. (2014). Zaburzenia internalizacyjne i eksternalizacyjne a typ rodziny pochodzenia: analiza teoretyczna i wyniki badań. *Resocjalizacja Polska, 8*, 131-155.
- Yavuz-Muren, H., Selcuk, B. (2018). Predictors of obesity and overweight in preschoolers: The role of parenting styles and feeding practices. *Appetite, 120*, 491-499. DOI: 10.1016/j.appet.2017.10.001.
- Zaborowski, Z. (1980). *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia.
- Zadeh, Y.A., Jenkins, J., Pepler, D. (2010). A transactional analysis of maternal negativity and child externalizing behavior. *International Journal of Behavioral Development, 34*(3), 218-228. DOI: 10.1177/0165025409350953.

